

Historický materialismus v 80. letech: aktuální problémy a perspektivy vývoje

(Diskuse sovětských filozofů. Voprosy filosofii č. 5, 6, 7, 1982)

Pro zhodnocení stavu a úkolů v oblasti historického materialismu v Československu, o nichž byla zahájena z podnětu Vědeckého kolegia filozofie a sociologie ČSAV diskuse, poskytuje řadu podnětů podrobný rozbor problémů a perspektiv historického materialismu v Sovětském svazu. Považujeme proto za nutné informovat o všech hlavních stanoviscích a doporučeních, která se v diskusi, organizované časopisem *Voprosy filosofii* k tomuto tématu 17.–18. prosince 1981, objevily.(1)

Filozoficko-sociologická věda se v Sovětském svazu rozvíjí velmi intenzívně. Reaguje na nové problémy a zvláštnosti současného společenského života, na podstatu, zákonitosti budování rozvinuté socialistické společnosti a komunistické výstavby, včetně zákonitosti vědeckotechnické revoluce. Bohatý materiál pro filozofické teorie poskytuje složitá, dynamická epocha, naplněná rozpory (M. B. Mitin, G. S. Arefjeva). Prohlubuje se chápání specifiky, předmětu, systému zákonů a kategorií filozoficko-sociologické vědy. Složitější a bohatší je její spojení s jinými oblastmi vědeckého poznání. Roste její úloha v duchovním životě socialistické společnosti a ve společenské praxi (V. S. Barulin, A. S. Mamzin). Jako zvláště plodné se ukazuje spojení historického a systémového přístupu, využívání principu systémovosti (struktury, funkcí) ve výstavbě celistvého teoretického modelu historického materialismu (V. Ž. Kelle, M. J. Kovalzon, V. B. Ustjancev, Mamzin).(2)

Jaké jsou nejdůležitější problémy a úkoly? Společenský život vyzdvihuje do popředí rozmanité otázky. Aktualizuje a naplňuje novým obsahem i tradiční problémy, nutí vracet se po vzestupné spirále k tezí zdánlivě již zcela ujasněným.(3) Vzhledem k této skutečnosti, již přikládal tak velkou váhu V. I. Lenin, i vzhledem k obtížím, jež přináší mnohost tendencí, je nutné klást důraz i na vnitřní logiku vědeckého poznání a výstavby vědního oboru.

Práce z historického materialismu by měly být soustředěny na nejdůležitější problémy rozvoje socialistické společnosti a zemí socialismu, zkoumat reálnou dialektiku procesu společenského vývoje (V. S. Semjonov). Okolnost, že je třeba čas od času upřesnit předmět a místo této vědní disciplíny, není výsledkem její slabosti, ale přirozeným požadavkem rozvoje vědy (Arefjeva). Zvláštní pozornost by měla být věnována dialektice, zákonům a kategoriím společenského vývoje, budování rozvinuté, zralé socialistické společnosti, jejím sociálně filozofickým a sociálně ekonomickým problémům, dalšímu rozpracování koncepce vědeckotechnické revoluce, problému člověka, rozvoji osobnosti, kultury a civilizace, problémům ekologickým a globálním (zvláště otázkám války a míru, roli armád, ale i problémům demografickým.

(1) Vědeckou informaci o obdobné diskusi sovětských filozofů k problémům dialektického materialismu přináší Filozofický časopis ve svém druhém čísle letošního ročníku.

(2) V diskusi byla zvláště oceněna třísvazková monografie *Marksistsko-leninskaja teorija istoričeskogo processa*, jejíž první díl již vyšel a která byla podrobena diskusi v prosinci 1980 (Srovnaj Filozofskije nauki č. 4, 1980). Dále byla častěji připomínána stať V. Ž. Kelle a M. J. Kovalzona: *Važnejšie aspekty metodologii socialno-filosofskogo issledovanija* (Voprosy filosofii č. 7, 1980), J. F. Askina a kol.: *Princip jedinstva* (Saratov 1980), kniha *Metodologičeskije issledovanija determinacii razvitija* (Saratov 1980), J. F. Askina a kol.: *Princip razvitija* (Saratov 1972), stať L. F. Iljičeva (Voprosy filosofii č. 4, 1979), A. M. Miklina (Voprosy filosofii č. 1, 1980), V. P. Kuzmina (Voprosy filosofii č. 2, 1980). Z oblasti metodologie společenských věd byly jako nejzajímavější uváděny knihy L. F. Iljičeva: *Filosofija i naučnyj progress* (Moskva 1977), *Metodologičeskije problemy obščestvennyh nauk* (Moskva 1979), E. M. Žukova: *Očerki metodologii istorii* (Moskva 1980), *Metody političeskoj ekonomii socializma* (Moskva 1980), G. M. Ivanova, A. M. Koršunova, Ju. V. Petra: *Metodologičeskije problemy istoričeskogo poznania* (Moskva 1981) aj.

(3) Jak upozornil I. A. Maizel, je možné a potřebné hlouběji si osvojovat díla klasiků marxismu-leninismu (viz dokončené 50. svazkové vydání děl Marxe a Engelse) mnohá díla byla publikována poprvé.

procesům v rozvojových zemích, racionálnímu osvojení přírodního bohatství a kosmu apod.). Řada z těchto úkolů má komplexní, integrální povahu (J. K. Pletnikov, Kelle, Barulin). Ostře zejména vyvstává problém vztahu historických zákonitostí a lidské aktivity (Kovalzon) a historického materialismu jako metodologie společenských věd.

Publikace a stati by měly mít zobecňující, systematický, koncepční charakter (Semjonov, Kelle), neměly by vycházet z úzkých, ale naopak z obecných metodologických hledisek a principů. Jen na základě řešení klíčových, základních problémů lze řešit i problémy díle (například o „základnových“ funkcích socialistického státu apod.), aniž se přitom sklouzne do scholastiky. Veškerou práci je nutné odvádět na vysoké profesionální úrovni, pokud jde o filozofickou kulturu, vědecký obsah a ideové zaměření (Kelle).

Situace je však taková, že se nakupilo mnoho vyhocených, palčivých problémů. Objevují se určité potíže a nedostatky, některé dokonce naznačují nepochopení samotných základů vědy (F. V. Konstantinov, Semjonov, Kelle).

Zvláště slabě jsou zkoumány společenské, sociální procesy, přestože jsou „prubířským kamenem vědy“ (M. N. Alexejev). „Skutečně, otázky našeho prudce se rozvíjejícího života my někdy nestavíme, nevytyčujeme“, poznamenal v diskusi F. V. Konstantinov. „Nemáme tvůrčích diskusí“ (5, 1982, s. 38). Vědecké, abstraktní myšlení je nutnou podmínkou postupu. Historičti materialisté však „hřeší abstraktností“. Posuzují problémy odtržené od reálných procesů, nedostatečně zkoumají reálný život. „Podporujeme těsné kontakty se sociology. To je dobré. Ale bojím se, že se sociologové ujali rozhodování o potřebných, životních otázkách a my jsme zůstali stranou“ (dtto). Jak poznamenal v diskusi V. Z. Kelle, je nutné nicméně chápat konkrétní na úrovni historického materialismu jinak než na úrovni občanských dějin nebo empirických výzkumů. „Konkrétnost historického materialismu je třeba vidět v tom, že umožňuje dávat obecné teoretické odpovědi na otázky, které staví život, že dává metodu přístupu k analýze konkrétních realit“ (5, 1982, s. 38). Postihuje tudíž proces vcelku, odhaluje hlubinné tendence, zákonitosti.

Jiným vážným problémem jsou snahy nezdůvodněné do sféry historického materialismu rozšiřovat pojmy speciálních vědních oborů, módní, málo známé termíny zahraničního původu, přírodovědní terminologii. Filozofické poznatky marxistů nejsou určeny pro snoby, ale pro nejširší lidové masy, pro něž musí zůstat srozumitelné. Ostatně často přikrývá taková nedobrá praxe teoretickou slabost (V. I. Razin). (4)

Aktuální problémy historického materialismu nelze řešit jinak, než kolektivně, diskusí. „Kromě všech dalších nedostatků je velkým opomenutím, že jsme zapomněli, že pravda se rodí ve sporu. My vůbec nediskutujeme. Což skutečně není o čem vést spor, diskutovat? Přirozeně, že je. My však často od sporů utíkáme. Myslím si však“, poznamenal F. V. Konstantinov, „že tento nedostatek překonáme“ (5, 1982, s. 38). Jako forma boje mínění byly zvláště požadovány polemické recenze, z nichž by se čtenář dozvěděl, že existují knihy dobré, ale i prostřední a povrchní, v nichž by bylo oceněno místo takových knih v dosavadní filozofické literatuře, způsob, jak přispívají k rozvoji poznatků (například netriviální vytyčení problému apod.) (Kovalzon).

Historický materialismus jako systém

Diskuse potvrdila vzrůst zájmu o celostnost marxistické filozofie, marxisticko-leninského světového názoru, a na tom základě o jeho strukturu; konkrétně o bližší určení vztahu dialektického a historického materialismu vzhledem k dnešním úkolům, o interpretaci jejich specifiky, ale především vzájemného pronikání, společných problémů apod. (Kelle).

Marxistická filozofie má mnoho aspektů a funkcí. Nerozpadá se však na své složky, relativně samostatné disciplíny. Je učení celistvým, monolitním (A. G. Myslivčenko). Tato celistvost znamená dialektiku jednoty a rozdílnost dialektického a historického materialismu, specifiku, svérázné místo historického materialismu, ale také hlubší vzájemné proniknutí s dialektickým materialismem, důslednější uplatnění jednotných zákonů dialektiky (včetně specifiky jejich projevu ve společnosti) (Semjonov).

Uznání jednoty dialektického a historického materialismu je často pouze formální. Ve skutečnosti se nevychází z jejich vzájemného spojení, působení a pronikání, ale

(4) V diskusi se také objevil názor, že je příliš mnoho pozornosti věnováno metodologickým problémům, a že by se měla více rozebírat problematika historicko-filozofická, etická a humanitní (V. A. Karpušin).

připouští se jejich roztržka, zkoumání o sobě. Dialektický materialismus je pak chápán jako jakási filozofie přírody a přírodovědy. Je ignorována sociální podstata veškeré vědy jako odvětví duchovní výroby, což právě brání uznání celistvosti marxismu-leninismu jako světového názoru (I. A. Maizel, B. J. Pachomov). Je třeba přestoupit tradiční demarkační linie, překonat omezenost dělení (M. S. Kagan). V diskusi bylo upozorněno i na nebezpečí opačné krajnosti, tj. likvidaci relativní samostatnosti a dosažení jakéhosi úplného splynutí dialektického a historického materialismu (Kelle). Diskuse varovala i před absolutním rozhrančením, před úzce profesionálním přístupem (A. G. Myslivčenko).

Integrační funkce filozofie, předpokládající jednotný postup dialektického a historického materialismu, umožní překonávat obtíže a řešit rozpory v řadě konkrétních jevů skutečnosti. Umožní řešit problémy komplexní, globální, hraniční, jak je přináší současná praxe a věda (vědeckotechnická revoluce, ekologie, humanitní a kulturologické aspekty, charakteristiky a funkce). Ukáže zřetelněji sociální momenty v metodologii vědy, sociální determinaci a důsledky vědeckého pokroku (Maizel). Celistvé zkoumání člověka jako biosociálního systému je například v kompetenci dialektického i historického materialismu (Kagan).

Velký důraz byl v diskusi položen na úkol prozkoumat specificky historicko-materialistické vidění skutečnosti, analyzovat historickému materialismu dostupné způsoby osvojení skutečnosti. Znamená to postoupit od mezipředmětových spojení k analýze vnitřní problematiky jako celistvého, samorozvíjejícího se systému (Kelle, Kolvalzon, V. N. Ševčenko, Barulin, Arefjeva).

Základem problémové struktury historického materialismu je zatím binární členění na přírodu a společnost. Společností se rozumí vše, co není příroda, především systém společenských vztahů (odlišuje se široký a úzký smysl slova společnost). Koncem padesátých let se objevily představy, jako by měl historický materialismus dvojí obsah, filozofický a nefilozofický, dvě části, filozofickou a sociologickou, dvě řady zákonů a kategorií, jako by šlo o filozoficko-sociologickou vědu o společnosti s konkrétnější úrovní zobecnění než dialektický materialismus. Dnes musí být historický materialismus jako filozoficko-sociologická věda o společnosti dále upřesněn, nemá-li docházet nadále k nedoceňování jeho filozofického charakteru a k popírání jeho specifiky. „Vždyť je zcela zřejmé, že jestliže je historický materialismus filozoficko-sociologickou teorií, pak je tedy v jeho obsahu možné a nutné vyčlenit vlastní filozofickou a sociologickou stránku (nebo hrany, aspekty, zákony a kategorie apod.), že mezi těmito stránkami existují určitá spojení, vzájemná zprostředkování, že se vzájemně pronikají“ (Barulin). Hlavní je zafixovat a zesílit filozofické zřetele, což je úkol, který lze plnit jen filozofickými metodami (Arefjeva). Jde o teoreticky složitý úkol odhalit „mnohostrannost základní otázky filozofie vzhledem ke společnosti, její spojení se všemi aspekty sociologické struktury historického materialismu“ (Barulin, 5, 1982, s. 41). Znamená to, odhalit prvotní a druhotné, materiální a ideální, objektivní a subjektivní ve společenském životě, zahrnout ontologický i gnozeologický aspekt atd. (Arefjeva).

V dosavadních postupech se často objevovaly krajnosti. Předmět se svévolně „ořezával“ ve prospěch nových disciplín. Jak k tomu poznamenal V. N. Ševčenko, „dialektiku společenského vývoje není možné rozvíjet „v čisté podobě“, bez ohledu na konkrétní běh dějin, na ty zákony, podle nichž se lidská společnost vyvíjí“ (6, 1982, s. 27). Historický materialismus je tedy sociálně filozofický a obecně sociologickým poznáním, zahrnuje v tomto smyslu nikoli dvě části, ale dva aspekty. „Sociálně filozofické vědění odráží rozvoj společnosti ve smyslu materialistického řešení základní otázky filozofie, obecně sociologické pak ve smyslu celistvosti tohoto rozvoje“ (Pletnikov, 6, 1982, s. 23). Části obecně sociologického významu jsou formovány sociální filozofií, tj. úvahami o sociální kvalitě, sociální příčinnosti, sociálním subjektu, sociální činnosti (působení), historické nutnosti a svobodě. V obecně sociologickém aspektu se vychází z celistvého systému představ o společnosti (Ševčenko). „To znamená“, jak konstatoval M. S. Kagan, „že jestliže budeme zkoumat společnost jako systém společenských vztahů, jako společenský, „sociální“ organismus, bude historický materialismus jako obecná sociologie pouze teorií sociálních vztahů. Jestliže však pretenduje na to, být teorií společnosti v širokém smyslu slova, tj. plodnou analýzou sociální formy pohybu hmoty, pak musí být i teorií kultury a teorií člověka, tj. zahrnovat kulturologii a antropologii v téže míře, v jaké zahrnuje obecnou sociologii“ (5, 1982, s. 44). Není možné se nadále spokojovat pouhým empirickým konstatováním, je nutné hlouběji prozkoumat systém člověk – příroda – dějiny (Ševčenko).

Termín „historický“ nesmí zavdávat podnět k odtrhávání historického materialismu od současnosti. Historický bylo pro klasiky marxismu-leninismu synonymem

společenského. Tak to také vyjádřil V. I. Razin: „Historický materialismus je filozofií společnosti — sociálně filozofickou teorií. V důsledku toho zkoumá všechny společenské procesy ve všech sférách společenského života z pozic svého předmětu, tj. z hlediska příčin vzniku, obecných zákonitostí rozvoje, všeobecného spojení a podmínek odumírání. Z těchto pozic zkoumá historický materialismus i všechny politické procesy, jevy, vztahy“ (5, 1982, s. 42).

Velký, základní význam má podle některých diskutujících odhalení hluboké podstaty materiálního života společnosti, zdůvodnění materiální podstaty (substrat), substance, obsahu nejvyšší formy pohybu hmoty, zodpovězení otázky, co je „sociální“, co je jeho podstatou. Taková kategorie, vyjadřující schopnost společenského bytí k sebedeterminaci, sebezrovnání, by umožnila odlišit společenské bytí od všech dalších materiálních útvarů. Našla by své heuristické a metodologické uplatnění v odhalení hlavních tendencí společenského vývoje, ve zdůvodnění globálních problémů apod. (Ustjancev, Myslivčenko, Ševčenko, Pletnikov). (5)

V. B. Ustjancev se zabýval také stálým vznikáním sociální formy pohybu jako výchozím kritériem společenského vývoje. Nejúplněji se projevuje ve vzniku nových formačních struktur: v třídní společnosti, kapitalismu, komunismu, tj. v kvalitativně odlišných formačních „řezech“ sociální formou pohybu. Největší význam má objasnění zralých forem vznikání, například rozvinuté socialistické společnosti. Obohacuje se tu obecně filozofické pochopení podstaty vznikání; nejen geneze nového v rámci staré kvality, ale hlubinné spojení vznikání a rozvoje ve společenském celku (celistvosti). „Analýza vznikání sociální formy pohybu v kontextu obecné teorie vývoje vytváří logickou kostru problému, umožňuje odrazit obecné filozofické stránky sociálního vznikání“ (7, 1982, s. 109), tj. jeho zdroj, vedoucí tendenci, hybné síly, materiální podmínky, faktory.

Rozdělování dialektického a historického materialismu by tudíž bylo nebezpečné, jak zdůraznil V. Ž. Kelle. Všechny základní kategorie mají jak filozofický, tak obecně sociologický smysl, existují v uceleném systému názorů. Tak například zákon souladu výrobních sil a výrobních vztahů má obecně sociologický charakter, ale současně i filozofický smysl: je základem pro pochopení podstaty historického procesu, jeho obecného směru, příčin přechodu od jedné formace k další. „To znamená“, jak dále poznamenal, „že pouze jako obecně sociologická teorie společenského vývoje je historický materialismus v soustavě filozofického vědění nezbytným“ a že „pouze tehdy, uplatňuje-li důsledně principy dialektiky a materialismu, může být obecně sociologickou teorií“ (7, 1982, s. 114).

Celistvý rozvoj dialektického a historického materialismu je nesporně podmíněn rozvinutým, zdůvodněným systémem principů materialistické dialektiky. Je tu však řada neřešených problémů. Neexistuje obecně přijímaný přístup ke zkoumání sociálních aspektů teorie dialektiky (Ustjancev). Zvláště musí být objasněny vztahy mezi obecnou teorií dialektiky a teorií dialektiky v přírodě (živé a neživé), ve společnosti a v procesu poznání a mezi příslušnými objektivními formami dialektiky (S. T. Meljuchin), její heuristická a gnozeologická funkce při formování a rozvoji přírodovědných a humanitních teorií (V. P. Branskij). Ke svéráznostem i podivnostem současné situace patří, že materialistická dialektika vznikla jako prostředek analýzy sociální sféry, je však rozvíjena na základě filozofického zdůvodnění materiálu přírodních věd (V. A. Lektorskij). A přesto je právě sociální skutečnost „nejadekvátnějším analogem teorie naší dialektiky“, právě tu dochází nejen k vzájemnému pronikání, ale ke skutečnému boji protikladů, včetně antagonistických (Alexejev).

Je více méně zřejmé, že dialektiku nelze rozvíjet v „čisté“ podobě, bez organického spojení s historickým materialismem, bez respektu k sociální determinaci procesů, neboť by tak byla vážně narušena symetrie přírodního a humanitního (D. I. Dubrovskij, V. P. Branskij), jak bylo zdůrazněno již v diskusi o dialektickém materialismu.

Na otázku, jak konkrétně rozvíjet sociální dialektiku, však existují různé odpovědi. Řada autorů tvrdí, že sociální dialektika se formuje na styku historického a dialektického materialismu, chápe ji jako učení o sociálních aspektech obecně dialektických pojmů. (6) Zabývá se úlohou „sociálního působení“ a „sociální negace“ v dialektice společenských procesů (Ustjancev). Jiní tvrdí, že historický materialismus je završení logiky a metodologie dialektického materialismu v aplikaci na spo-

(5) V. N. Ševčenko navrhuje nazvat složku filozofie, věnovanou zkoumání povahy společnosti (a člověka jako jejího nositele), například humanistickou, lidskou, antropologickou apod.

(6) *Kategorii sociální dialektiky*. Minsk 1978, s. 23.

lečenský život, že je tudíž teorií sociální dialektiky již v současné formě.(7) Je však skutečností, na níž upozornil N. N. Ševčenko, že malá nasycenost historického materialismu dialektikou je právě přímým důsledkem dosavadního stavu, tj. nezdůvodněného dělení filozofie na dvě části. „Fundamentální objasnění sociálních problémů s pomocí kategoriálního aparátu dialektického materialismu a rozvoj dialektické metody v sociálně filozofické teorii společenského rozvoje, jak právem zdůraznil V. B. Ustjancev, to jsou články jedné obecné linie v rozvoji teorie dialektiky“ (7, 1982, s. 108). A právě materialistické pojetí dějin je základem pro rozvoj teorie materialistické dialektiky.

V žádném případě nejde jen o modifikace obecně filozofického obsahu principů dialektického materialismu, univerzálních dialektických zákonitostí a kategorií. Objevují se tu zvláštní formy determinace a rozvoje se svými velmi obecnými zákony. Mnohé zákony procesu poznání (vzájemného vztahu mezi měnicími se vědeckými teoriemi a metodami výzkumu) a rozvoje společnosti nejsou zákony přírodními; dialektika přírody (zvláště neživé) má i svou specifiku.(8)

Zobecňující, základní práce odrážející princip materiální jednoty světa ve společenské oblasti v „celistvém“ vidění teoretické budovy samostatného historického materialismu, v respektování vnitřní logiky jeho rozvoje, musí současně zahrnout i veškeré zkoumání specificky historické skutečnosti, způsobu její existence a vývoje, veškerou její současnou problematiku (Pletnikov, Kelle). Rozpracování „ob-sáhlého“ modelu společnosti, respektujícího mnohostrannost různých článků, úrovní, strukturálních řezů a nerovnoměrnost vývoje v různých směrech, musí být doprovázeno detailizací teoretického obrazu společnosti, její analýzou jako samoorganizujícího se, seberegulujícího systému, jako subjektu a produktu svého vlastního rozvoje, jako ztělesnění jednoty lidské činnosti a společenských vztahů (Maizel). Jedná se tu o přechod od poznání podstaty jednoho řádu k poznání podstat hlubšího řádu, vyjádřených pak v různých úrovních teorie (Pletnikov).

Vzniká spojení, závislost mezi určitým pojetím předmětu (specifiky) historického materialismu a dalším rozpracováním systému jeho zákonů a kategorií.(9)

Hlavní systémotvorný význam má řešení základní filozofické otázky ve společenském procesu: proniká formulaci a řešení všech problémů, sjednocuje je v jeden celistvý systém. Současně je historický materialismus spojením různých aspektů odrazu společenského života, různých úrovní tohoto odrazu, vyčleněním základních sfér (nejdůležitějších prvků) společenského organismu, systémem zákonů a kategorií odvozených z určitých podsystémů (výrazem spojení, závislosti podsystémů) (Barulin).

Abstraktní, ve skutečnosti scholastické spory o podstatě, hranicích i obsahu kategorií – přičemž tyto kategorie nejsou chápány jako nástroje poznávání společenské skutečnosti (především současného života) a není určena jejich metodologická role v rámci systému – nemají smysl a jsou škodlivé (Arefjeva).

Pro výstavbu historického materialismu má zvláštní význam jednota teorie a metodologie, jednota objektivních, determinujících a determinovaných zákonitostí s lidskou činností, tj. závěr, že se zákonitosti projevují, odhalují a prosazují prostřednictvím činnosti lidových mas (Semjonov). V. S. Semjonov zdůraznil v diskusi myšlenku K. Marxe o neodtržitelnosti vývoje člověka, společenské výroby, společenských vztahů, zákonitostí společenského vývoje a společnosti. V úhrnu se tak zajišťuje nepřetržitý proces obnovy člověka, bohatství světa, společnosti, který produkuje (5, 1982, s. 36). Jak uvedl V. S. Semjonov mj., „jednou z hlavních příčin zaostávání ve výzkumu těchto otázek byla určitá roztržka v jednotném dialekticko-

(7) *Евристическая и методологическая функция философии в научном познании*. Ленинград 1980, s. 89, 91–92.

(8) S. T. Meljuchin uvádí například dialektiku konečného a nekonečného v prostoro-rově časových vztazích (pestrost typů nekonečného se projevuje jen ve veškerém světě vcelku, ne ve společnosti, kde jsou vlastnosti a stavy konečné ve všech parametrech a možnostech), dialektiku progresivního vývoje (jež skýtá v neživé přírodě málo možností důkazu, ale přináší v živé přírodě a zvláště ve společnosti složitější formy sebeorganizace systémů, jejich seberegulaci a řízení). Zvláště odhalení role a možnosti subjektivního faktoru ve společnosti, schopnosti sebereterminace a prognózování „nemůže být výsledkem prosté logické dedukce z obsahu univerzálních dialektických zákonů“ (5, 1982, s. 19).

(9) Jak to vyjádřil V. S. Barulin, „systematizace zákonů a kategorií historického materialismu není v teoretickém smyslu ničím jiným než rozpracováním, teoretickou realizací jeho předmětu, ztělesněním jeho specifiky jako filozoficko-sociologické vědy“ (5, 1982, s. 41).

a historicko-materialistickým vidění daných průnikových, komplexních společensko-vědních problémů. Pouze zkoumání společnosti, dějin, kultury, člověka, civilizace v jednotě zabezpečuje celistvé chápání a vidění historického procesu, v jehož centru se nachází činný, tvořivý, tvořící člověk" (7, 1982, s. 1117).(10)

V té souvislosti např. Ju. K. Pletnikov hovořil o dvou úrovních zkoumání společnosti, tj. vývoje společnosti jako přírodní historického procesu a jako činnosti lidí. V žádném případě nelze zaměňovat vědomí a činnost lidí; přírodní historický proces nelze posuzovat odděleně od činnosti lidí. Člověk se podmínkám svého života podřizuje, jeho činnost, přesněji pak činnost tříd, nabývá nevyhnutelně ve své výslednici rysů zákonitého přírodní historického procesu. V. N. Ševčenko a Ju. K. Pletnikov v souladu s V. Ž. Kellem a M. Ja. Kovalzonem doporučovali uplatňovat vedle přírodní historického a činnostního ještě třetí aspekt, humanistický, tj. vývoj, zkoumání dějin lidí jako historie jejich individuálního rozvoje.

M. S. Kagan upozornil na potřebu více zkoumat reálný proces rozvoje historického materialismu v rámci historie sovětského filozofického myšlení.

„Staré“ a „nové“ kategorie historického materialismu

V posledních letech se objevuje tendence zahrnout do aparátu historického materialismu velké množství kategorií, které nebyly dříve zkoumány nebo byly zkoumány jen povrchně (činnost, duchovní výroba, kultura apod.). Vedle formování nových pojmů a kategorií probíhá proces upřesňování kategorií základních, původních, s nimiž musí být nové kategorie organicky spjaty (Arefjeva).

Další rozpracování si například vynucuje kategorie *praxe* (a *teorie*). Zatím byla posuzována v převážně gnozeologickém smyslu,(11) popřípadě nahrazována formálními odkazy. Takový postup ztěžoval odhalení jejího heuristického významu pro analýzu všech základních problémů teorie dialektiky (V. G. Tabačkovskij). Dnes se objevují práce, které usilují o postižení podstaty praxe (na základě principu materialismu), jejího vlivu na formování zájmů a cílů, forem, způsobů převodu subjektivního v objektivní. Vědecky objasnit praxi znamená vělenit ji do systému historického materialismu, interpretovat ji s pomocí kategorií společenské bytí a společenské vědomí, materialisticky objasnit její subjektivnost. Tak lze postihnout cíle-vědomý charakter praxe, proces, v němž idea, cíl, vědomí, vedou k praxi, usměrňují ji (cíle se proplétají, popírají, doplňují), ale také spojení subjektivnosti a objektivnosti, objektivní základ potřeb, zájmů, cílů subjektu (Arefjeva).

Důležitým momentem je vztah dvou neoddelitelných komponentů praxe. Látkově technologického a sociálně komunikačního. Jde tu o odhalení praxe jako technologického osvojení přírodní skutečnosti, o objasnění, jak se v technologii ztělesňuje program transformace přírodní látky, proces organizovaný podle principu praxe a uskutečňovaný prostřednictvím technických systémů. Objasňuje se tak světónázorový obsah technologie, dialektická jednota kategoriálních struktur praxe a různých forem duchovní činnosti. Praxe je zahrnuta do širokého světónázorového kontextu duchovního osvojení světa. Projevuje se praktická podmíněnost dvou nejobecnějších způsobů osvojování, teoretického a prakticko-duchovního. Současně se prosazuje jednota světónázorových a metodologických hledisek. „Promyšlení zmíněných zvláštností principu praxe je neoddelitelné od filozoficko-světónázorové analýzy nejzákladnějších aspektů problémů lidské činnosti, zvláště od odhalení té okolnosti, že jakýkoli vztah člověka ke světu (materiální či duchovní) se konstituuje podle principu praktického působení, že ve formách společensko-praktické činnosti je člověku

(10) „Uvažujeme-li buržoazní společnost se vším všudy, objevuje se nám vždy jako konečný výsledek společenského výrobního procesu sama společnost, tj. sám člověk ve svých společenských vztazích. Všechno, co má pevnou formu, jako produkt atd., se vyvíjí jen jako moment, pomíjivý moment v tomto pohybu. Bezprostřední výrobní proces sám se jeví jen jako moment. Podmínky a zpředměťování tohoto procesu jsou samy rovněž jeho momenty, a jako jeho subjekty se jeví pouze individua, ale individua ve svých vzájemných vztazích, které jak reprodukuji tak i nově produkuji. Je to jejich vlastní neustálý proces pohybu, v němž se obnovují právě tak jako svět bohatství, který vytvářejí“ (Marx, K.: *Rukopisy „Grundrisse“*, č. II. Praha, Svoboda 1974, s. 344).

(11) Také tu však upozornil V. S. Tjuchtin na neoprávněnost předpokladu, že praktická prověrka jednotlivých důsledků a tezí teorie postačuje pro potvrzení správnosti teorie jako celku. „Setkáváme se se situacemi, kdy se vyjde z nesprávné premisy, pak jsou narušena pravidla usuzování a v důsledku vzájemné kompenzace chyb dostaneme pravdivý úsudek...“ (7, 1982, s. 89).

fakticky dán veškerý svět, který jej obklopuje, že právě těmito formami je podmíněna sama schopnost člověka k světónázorovým zevšeobecněním. Praktická činnost člověka vystupuje jako forma společensko-historického vytýčování cíle, přetváření světa podle lidských ideálů“ (Tabačkovskij, 6, 1982, s. 21).

Také problémy vědomí a ideálního nejsou v posledních letech monograficky zpracovány na obecně filozofické úrovni (Dubrovskij). Pozornost se soustřeďuje pouze ke gnoseologické rovině. Nedostatečně je rozváděna dialektika jako učení o poznání v dialektiku jako učení o vědomí. Málo je rozpracována typologie vědomí, různé typy předvědeckého a mimovědeckého vědomí ve srovnání s vědeckým, vzájemné působení různých typů vědomí v současné kultuře (V. S. Švyrjov). Stranou pozornosti jsou axiologické a hodnotové aspekty (Tabačkovskij).

Klíčový význam pro posuzování společenského rozvoje a pokroku, pro pochopení jednoty a mnohostrannosti historického procesu, má kategorie *formace* (Kelle). V teorii formací se nikoli ve všem podařilo postoupit kupředu (Ševčenko). Její rozpracování vzhledem k potřebám zaostává (Pletnikov).

Obtíže jsou způsobovány již stavem samotné obecné teorie dialektiky, především učení o vývoji, úrovni promyšlenosti obecného běhu, výsledku a směru vývoje. Jde o to, prozkoumat hlouběji strukturu procesu vývoje formací z hlediska obecných dialektických zákonitostí, postihnout jednotný (obecný) mechanismus vývoje, o němž někteří pochybují. Znamená to interpretovat hlouběji **konkrétní empirický materiál** z raných stadií vývoje lidstva a z předkapitalistických formací (včetně asijského výrobního způsobu) a příslušnost dokapitalistických třídních společností k formacím, sledovat za pomoci dialektiky struktury diachronní (formace) a synchronní (společenské, obecné sociální) a proces záměny formací na základě charakteristického způsobu výroby (dialektiky výrobních vztahů a sil jako jednoty látkových a osobních prvků (Ševčenko, Pletnikov).

Pojem „formace“ označuje současně jak kvalitativně specifický stupeň (etapu) v rozvoji společnosti, tak typ sociálního uspořádání, organizace života. Mezi některými vědeckými pracovníky se objevuje mínění, podle něhož by otázku počtu formací měli řešit historikové. Jde o krajní představu, které odtrhují periodizaci podle formací od historického procesu či ztotožňují obsah pojmu formace s veškerým bohatstvím empirického materiálu, který máme o příslušné etapě vývoje lidské společnosti (dějiny zemí, států, národů). Správné řešení spočívá ve spojení systémového celistvého zkoumání a historismu, materialismu a dialektiky. Touto cestou lze postihnout specifiku každé z formací v obecně přijatém členění historického procesu a prohloubit i představy o formačních charakteristikách každého jednotlivého sociálního organismu (Ševčenko, Pletnikov).

Zvláště aktuální jsou v současné době otázky o vzníkání vyšších typů formací v zemích rozvojového světa. Všestranný rozbor možnosti minout kapitalismus a orientovat se na socialistickou společnost je jedním z hlavních teoretických úkolů. Kapitalismus se nemůže rozvíjet jinak než utvrzováním soukromé formy přivlastňování, která omezuje i ničí předpoklady dalšího vývoje. „Socialistický způsob výroby vydvihuje požadavek rozvoje výrobních sil na úrovni odpovídající jeho cílům a prostředkům, což svým způsobem staví úkol další přeměny nerozvinutých socialistických výrobních vztahů v rozvinuté socialistické vztahy“ (Pletnikov, 6, 1982, s. 25).

Mnoho pozornosti ještě bude třeba věnovat dalšímu rozpracování problémů determinace sociálních procesů. Problém objektivnosti společenských *zákonitostí* se například jevil jako uspokojivě vyřešený. Věda se při řešení aktuálních problémů komunistické výstavby soustřeďovala na vytvoření předpokladů, které by minimalizovaly chyby subjektu, a na kritiku voluntarismu. Ukazuje se však, že existuje mnoho nejasností. Zákonitosti se neprosazují mimo lidi, bez lidí, „avšak otázka o tom, je-li zahrnován element uvědomělosti do samotného mechanismu zákona, nebo ne, zůstává diskusní“ (Arefjeva, 6, 1982, s. 29). Je tedy nutné dále se zabývat problémem objektivnosti historického procesu, hlouběji při jeho objasňování uplatňovat princip materialismu (Arefjeva).

Dořešen se zdál být také v zásadě vztah *objektivních a subjektivních faktorů*, zejména v tezi, že objektivní je prvotní, subjektivní druhotné. Role subjektivního faktoru však neustále roste (skok z říše nutnosti do říše svobody) (V. G. Marachov). Filozofové musí v té souvislosti hlouběji objasnit úlohu socialistického vědomí a myšlení lidí, marxisticko-leninského světového názoru (B. M. Kedrov), vztah objektivních zákonů a uvědomělé činnosti, lidské činnosti a společenských vztahů (Kelle). Jen ze spojení činnosti, poznání a styků, poznání a tvorby, odrazové a projekčně konstrukční funkce vědy může vzejít další obohacení problematiky objekt-subjektových vztahů (Lektorskij). Připomínán byl v té souvislosti přístup V. I. Lenina, který kladl důraz na vyčlenění materiálních výrobních vztahů a jejich souvislost s výrobními silami, ale také na ohromný význam revoluční praxe, lidské

aktivity, ideí, subjektivního faktoru. Při jednotě činnosti a společenských vztahů musíme ovšem respektovat, že právě objektivní společenské vztahy určují sociální konkrétnost, směr činnosti a charakter výsledků činnosti lidí v dějinách (Kelle).

Velice mnohé otázky historického materialismu jsou spjaty s hlubokou dialekticko-materialistickou interpretací problému *společenské výroby*. Jsou to opět otázky objektivní determinace lidských dějin a tvořivé činnosti, charakteru a hranic lidské svobody ve společenské výrobě, historických typů společenských vztahů a sociálního způsobu reprodukce člověka. V centru pozornosti se objevují problémy „člověka a historického procesu vcelku jako sféry realizace jeho bytostných sil“ (I. N. Sizemskaja, 6, 1982, s. 31), produkce sociálnosti. Při výkladu sociálně filozofického obsahu kategorie výroby je v popředí zájmu idea celistvosti společenské výroby, „kterou je sotva správné, jak se to nyní dělá, vyvozovat z jednoty materiální a duchovní stránky lidské praxe“ (Dtto). Společenská výroba není redukovatelná na materiální výrobu, je jednotou výroby materiálních podmínek života a výroby vědomí. Stále více pozornosti přitahuje proto duchovní výroba, její sociální podstata, formy institucionalizace, sociokulturní mechanismy výroby společenského vědomí, dialektika a hierarchie ve sféře duchovní a materiální výroby aj. otázky (I. N. Sizemskaja poukazuje na práce B. Šenkmana, P. I. Tolstyča, V. Z. Kelleho aj.). I. N. Sizemskaja poznamenává také, že dosavadní přístup „ještě nevyjevil ve vši úplnosti obecně sociální smysl základu historického procesu, neboť v jeho rámci nebyl tento základ ještě představován jako životní činnost, jejímž nejdůležitějším výsledkem je spolu s vyrobenými materiálními a duchovními hodnotami samo společenské individuum“ (6, 1982, s. 31).

Zatím zůstávala ve stínu také tematika teoreticko-metodologických základů procesů *řízení a vedení* společenské praxe za socialismu, rozvinutí sociální přetvářející činnosti, přínosu historického materialismu pro zvýšení efektivity řízení společenských procesů (Arefjeva, V. E. Chmelko).

Historický materialismus zajišťuje sociálně filozoficky a teoreticko-metodologicky procesy společenského řízení. Je vědeckou základnou systému seberegulace společnosti, jejího uvědomělého, plánovitého řízení lidmi, kteří tím cílevědomě formují svůj společenský život. V. E. Chmelko upozornil zejména na dva důležité momenty: na odpovědnost za vytýčování cílů v souladu se zákonitostmi a dosah systémového, úplného zobrazování společnosti.

K odpovědnosti historického materialismu patří hlubší teoretické rozpracování problému obsahu a struktury cílů, diferenciací a subordinací cílů a podcílů. Filozofové nemají bezprostředně budovat „strom cílů“, ale rozvíjet světonázorové předpoklady pro takovou práci, zdůvodňovat priority. 26. sjezd KSSS například doplnil podmínky pro všestranný rozvoj osobnosti důležitým podcílem uskutečnit v osmdesátých letech hluboké přeměny v práci, které možnost rozvoje osobnosti stále více ovlivňují. Vystavávají tak problémy kultury, hodnot, humanismu, člověka v jeho celistvosti.

Aktuálním úkolem historického materialismu jako obecně sociologické teorie je systémové zobrazení společnosti jako objektu řízení, překonání určité fragmentárnosti, dosažení úplného teoretického modelování reálných procesů, včetně živelných. Lze tak zabezpečit včasnou plnou výchozí informaci o souvislostech změn v různých oblastech společnosti, o vlivu živelných tendencí na základě zobecnění poznatků konkrétních společenských věd opírajících se o empirické výzkumy. Jen tak lze úspěšně předcházet například krizovým situacím.

K *politickým aspektům* obrátil v diskusi pozornost V. I. Razin, který vyšel ze známé Marxovy teze, že „zvláštní pozornost vzbuzuje ta či ona otázka pouze tehdy, když se stává politickou.“ (12) Znamená to, že „všichni společensktí vědci musí umět objevovat politický aspekt, každý ve své vědě a v každém z jejích problémů“ (Razin, 5, 1982, s. 43). Za politické kategorie historického materialismu označil všechny ty kategorie, v nichž se odrážejí politické vztahy a jevy, „a také politický aspekt všech ostatních vztahů a jevů“ (třída, stát, strana, revoluce, povstání aj.). V poslední době došlo k další aktivizaci výzkumů politických procesů, byly ukázány základní směry tohoto výzkumu. Hodně pozornosti, podle vyjádření V. I. Razina, je věnováno konkrétním otázkám politiky (například otázkám národnostním, státu a právu, válce a míru). Méně je rozpracován problém politické kultury, politické orientace apod.

Stále větší pozornost je vzhledem k požadavkům praxe věnována obecně filozofickému zkoumání společensko-historických a sociálně kulturních celistvostí (civilizace) na úrovni kultury a člověka. Problém *člověka* se jeví jako problém všech problémů, to hlavní ve veškerém životě socialismu, „neboť sociální podmínky pro jeho úspěšnou činnost socialismus vytvořil a vše nyní závisí na něm samotném,

(12) Marx, K., Engels, B.: *Spisy*, sv. I. Praha, SNPL 1956, s. 350.

na člověku a jeho vědomí a chování, na tom, jak je formujeme a usměrňujeme“ (Kagan, 5, 1982, s. 43). Formování nového člověka, zvýšení efektivity výchovné práce je aktuální v praktickém i teoretickém smyslu. Přitom tu zůstává mnoho diskusního (Kelle).

Rozpracování problému člověka je otázkou dialektického i historického materialismu, neboť jde o celostní koncepci, jež v teoreticko-metodologickém pojetí odráží ideologicko-praktický cíl formování všestranné, harmonické osobnosti. K jejímu vzniku a rozvoji je nutná jednotná filozofická koncepce, teorie, učení o člověku, tj. filozofická antropologie (Kagan, Myslivčenko, Ševčenko), kterou však nelze zaměřovat za antropologickou filozofii (13)

Člověk, to je mnohostranný systém, zahrnující činnou podstatu, humanistické zaměření tvořivé a přetvářející činnosti uskutečňované prostřednictvím objektivních zákonitostí, sféru subjekt-objektových vztahů a sféru subjektivní reality, vztah biofyzilogických procesů a sociálních vztahů (Lektorskij, Semjonov, Kagan). Řada problémů je tu zcela nových, například specifické zvláštnosti poznávací analýzy předmětné lidské činnosti. „Věc je v tom,“ jak poznamenal V. A. Lektorskij, „že člověk není prostě nějaký objekt mezi řadou dalších, proto při zkoumání lidské činnosti vzniká zvláště těsné spojení mezi jeho poznáním a přetvářením, mezi poznáním a hodnotovým vztahem“ (4, 1982, s. 33).

Analýza podstaty člověka z pozic dialektického materialismu vynucuje tedy filozofický rozbor kategorie činnosti, pochopení jejího filozofického aspektu (Švyryjov, 4, 1982, s. 35). Místo kategorie činnosti, jak zdůraznil V. Ž. Kelle, musí být v sociální filozofii přesně určeno v souladu s principy materialistického pojetí dějin“ (7, 1982, s. 115, 116). Je-li tato kategorie chápána izolovaně, může směřovat k materialismu i k idealismu. Analýza společenských vztahů zůstává klíčem k pochopení sociální podstaty člověka a jeho činnosti. Mimo činnost, praxi, však společnost a dějiny neexistují (Kelle). Lidská činnost je jediné možný způsob uskutečnění a rozvoje společensko-historické skutečnosti. Řešit problém materialisticky znamená najít to, co nezávisí v této oblasti na vědomí a vůli lidí, najít vztah mezi stykem a činností, ukázat, „kdy se praktická činnost lidí stává klíčem k chápání podstaty materiálních společenských vztahů“ (Pletnikov, 6, 1982, s. 24).

I. A. Maizel obrátil v diskusi pozornost ke kategorii *civilizace*. Přestože, jak uvedl, věnovali klasikové tomuto problému svou pozornost, nebyl zatím dostatečně analyzován (s výjimkou práce M. P. Mědlova) a zahrnut do učebních textů. Předpokládá se zjednodušený obraz civilizace jako sumy třídně antagonistických formací. V zahraničí je otázkám civilizace věnována rozsáhlá literatura, řešení však má často daleko k vědeckému, materialistickému pojetí dějin.

I. A. Maizel pak rozvinul představu o civilizaci jako zvláštním typu společnosti, vyčleněném podle činnostně technologického, kulturního hlediska. Je pro ni charakteristické, že na své produkční základně a jí zrozené společenské dělbě práce (odděluje mj. duchovní výrobu od materiální) podstatně zvyšuje úroveň racionalizace lidské činnosti. Umožňuje a využívá objevu písemnictví, rozkladu mytologie, počátků vědeckého poznání. Slovy I. A. Maizela, „od momentu vzniku civilizace datuje své dějiny racionální seberegulace společenských procesů“ (7, 1982, s. 100).

Civilizace se vždy odvíjí od určité formy, rozvíjí se v rámci společensko-ekonomické formace. Každá formace (mimo prvobytně pospolnou) vystupuje z hlediska činnostně technologického jako určitá civilizace (se specifickou úrovní a způsoby praktického a duchovního osvojení světa). V tomto smyslu se také konkretizuje kulturologická problematika. Dnes je perspektiva přechodu k civilizaci nového, vyššího typu polem ostrého ideologického boje (Maizel).

Hlavním produktem činnosti člověka, nejvýraznějším ztělesněním jeho činné podstaty je *kultura* (Semjonov). Je nezbytné aktivněji rozpracovávat marxistickou teorii, filozofii kultury, teorii dialektiky kultury (V. A. Karpušin, S. A. Lebedev), která se formuje před našima očima (E. S. Markarjan). „Tato potřeba je podmíněna tou okolností, že jedním z nejdůležitějších předpokladů vědecky odůvodněného řízení sociálních procesů je teoretická integrace různých mechanismů lidské činnosti, dosud zkoumaných ve vzájemné nezávislosti, v jediném pracovním pojmu“ (Markarjan, 5, 1982, s. 39). Jen pojem kultury může integrovat prostředky a mechanismy, jimiž se činnost lidí programuje, stimuluje, koordinuje a kontroluje, s prostředky k výkonu, a to v souladu s programy osvojování sfér prostředí (včetně vztahu k přírodě). „Kul-

(13) D. I. Dubrovskij, který vyzdvihl jako pozitivní příklad knihu I. S. Kona: *Otkrytije „Ja“* (Moskva 1978), současně kriticky poukázal na to, že „ve většině prací, zasvěcených gnozeologickým problémům, subjekt-objektovým vztahům, činné podstatě člověka, dominují již dávno heuristického potenciálu zbavené modely ...“, v jisté míře poplatné antropologické filozofii (4, 1982, s. 37).

turní“ není v pojetí E. S. Markarjana ničím jiným než specifickým způsobem lidské činnosti, který zahrnuje i systém prostředků, zformovaných v nadbiologické sféře, jímž se tato činnost uskutečňuje.

Nelze se proto již spokojit s tradičním, relativně úzkým, fragmentárním zkoumáním kultury (Markarjan). Dnes jsou kladeny otázky, co znamená celistvost kultury (konference v Permu), jaký je vztah různých fenoménů kultury (hodnota jako uzel spojující člověka s kulturou, věda, náboženství, umění, jazyk apod.) ke kultuře jako celku (Kagan). Mocným katalyzátorem vyjevení bezprostředních a mnohostranných spojení mezi potřebami, hodnotami a systémy materiální techniky a technologie se stala globální ekologická situace, která si vynucuje, aby tyto prostředky lidské aktivity byly vyjádřeny v podobě organicky spojených článků jednotného mechanismu jejich uskutečňování.

Teorie o zvláštním vědeckém objektu, dostatečně přesně vyčleněných a vzájemně spjatých projevech jedné třídy prvků (lidí, skupin, sfér činnosti, s jím vlastní koordinací a prostředky uskutečňování aktivity), je sama prostředkem k dosažení širokých obecně sociologických syntéz. Vyžaduje vyjádření obecné třídy kulturních jevů v reálném celistvém útvaru, v integračně specializovaném zkoumání.

Podle slov E. S. Markarjana to byl M. S. Kagan, kdo poprvé navrhl vyčlenit v obecném systému kultury technicko-technologickou a předmětně produkční hranu a tři vrstvy: kulturu materiální, duchovní a uměleckou.(14)

Základem jsou objekt-subjektové vztahy, nelze se však na ně omezovat. Zejména není možné vzhledem k reálným společensko-historickým procesům zanedbávat prostředí systému, problém ekologické kultury, jež není redukovatelná na kulturu činnosti přetvářející přírodu. Charakterizuje způsoby vzájemného působení lidského společenství s přírodním a sociálně historickým prostředím. Ve vztahu k lidské činnosti má kultura dvě základní funkce: negentropickou a adaptivní. Vznikají tak dva směry aktivity, integrující a podmiňující všechny druhy a formy kultury. Jde o zaměřenost činnosti k uspořádání vzájemného působení společenského systému s vnějším prostředím a vůči samotnému společenskému systému s cílem jeho regulace (Markarjan).

Na dalším rozvinutí teorie člověka a kultury závisí i vznik fundamentálních, seriózních studií, rozpracovávajících prakticky velmi potřebnou teorii výchovy (Kagan).

V každodenním životě a ve sféře vědní praxe nad námi panuje čas. Klíčový, ústřední charakter problému času pro rozvoj materialistické dialektiky a historického materialismu teprve musí být uznán (J. B. Molčanov). Je žádoucí, aby byl „rehabilitován čas, abychom jej přestali ignorovat, protože je mimořádně důležitou kategorií filozofie v procesu sociálně filozofického výzkumu“ (V. N. Jarskaja, 5, 1982, s. 51). Potřebujeme speciální teorii, která si bude všimnat různých vlastností, aspektů, charakteristik času, která stanoví hierarchii problémů a umožní jejich koncentrované řešení (Molčanov).

Zatím je věnována této tematické malá pozornost, neexistuje syntéza představ o čase. Většina prací „nerespektuje obecně filozofickou úroveň ontologického a gnozeologického statusu času, jeho objektivní přírodní charakteristiky a kulturně historickou polyfonii času“ (Jarskaja, 5, 1982, s. 50).(15)

Nemůžeme zatím poskytnout uspokojivou odpověď na otázku, co je čas. V dialektickém materialismu nebyl zatím zařazen k okruhu problémů dialektiky, v historickém materialismu chybí úvahy o společensko-historickém čase. Určení času v dialektickém materialismu je zatím málo podnětné, neboť zůstává totožné s určením prostoru a pohybu. Tradiční je ontologický přístup, nerozpracované jsou metodologické a gnozeologické aspekty. Úvahy často směřují fyzikální, biologický a historický čas (za nejdůležitější prostředek výzkumu času jsou někdy nadále považovány prostředky fyziky) (Molčanov, Jarskaja). Jak poznamenává V. N. Jarskaja, „mnohé prvky dialektiky předpokládají, aby byly na určité úrovni zahrnuty modální charakteristiky času, i když v zobecněné podobě nabývá dialektika status atemporální pravdy, která je lhostejná k objektivní časové orientaci jednotlivého objektu“ (6, 1982, s. 19). Ča-

(14) Kagan, M. S.: *Čelověčeskaja dějatělnost*. Leningrad 1974.

(15) J. B. Molčanov k tomu poznamenává: „Problém spočívá v tom, že v četných výzkumech nejde fakticky o problém času a také ne o čas. Buď je toto užití v biologických, historických aj. výzkumech na čistě verbální úrovni nebo jde o posuzování zvláštností průběhu procesu na různých úrovních organizace hmoty; nejčastěji je to analýza a posuzování zvláštností biologických, sociálních, městských aj. rytmů a hodin. Hodiny a rytmy však ještě nejsou časem. Čas bude téci nezávisle na tom, jestli máte hodinky či nikoli, jestli probíhá ten či onen proces rytmicky či nikoliv“ (6, 1982, s. 22).

sová struktura je například důležitá pro vývoj typologie determinace v kulturně historické evoluci monismu (dtto).

K rozpoznání velké hodnoty času přivádějí filozofy nové problémy praxe: aktivizace subjektu, růst komunistických prvků v podmínkách socialismu i globální a další problémy. Stává se stále naléhavějším efektivně zvládat přírodní, společensko-historický a umělecký čas. Temporalismus, systematické učení o čase, vyjadřuje kulturně historickou tvářnost epochy, odráží dominanty civilizace, zprostředkuje je ideologickým vědomím. Vyjádřením sociální dialektiky času je „sociální čas, který není redukován na čas společnosti, ani na čas člověka či přírody, ale zahrnuje jejich vzájemné působení“ (Jarskaja, 5, 1982, s. 50). Vzniká složitý vztah různých forem času, fyzikálních, biologických rytmů a rytmů sociálních, času společnosti a člověka, formování sociálně historického času (jako specifického faktoru lidské existence), časových vztahů různých sociálních systémů, vztah, v němž se projevuje struktura společenského bytí. Můžeme odlišit objektivní čas sociálního vývoje (objektivní, reálné bytí sociální a přírodní hmoty), tj. sociálně ekonomický, historický, chronologický čas, čas formací, činností a subjektivní čas (subjektivní temporalnost), tj. percepční čas, čas existence, psychologický, gnozeologický čas (v podobě časových škál).

Hluboké je propojení celistvého zkoumání člověka, jeho činnosti, kultury a času. Časovost lidské existence je odhalována v tvořivé činnosti člověka, čas je základní kategorií kultury (existuje podstatné a mnohorozměrné propojení obou). Jde tu o superpozici času společnosti, přírody a člověka, o specifiku spojení objektivních a subjektivních časových rytmů činnosti, která se různé projevuje v odlišných civilizacích, v rámci místního konkrétně historického času. Jak konstatuje V. N. Jarskaja, „smysl lidského bytí a zvláštní význam subjektivní temporality a objektivní časovosti implicitně zahrnují čas do systémů současné kultury nejen jako její nejdůležitější kategorii, ale i jako objektivní charakteristiku historických forem sociálního pohybu, časových rytmů civilizace, času formací a kulturně historického času“ (5, 1982, s. 50).

Společenský čas neexistuje odděleně od přírodního času, společnost „nemůže fungovat a rozvíjet se, jestliže nezahrne do své substance časové rytmy přírody“. „Svět kultury před námi vystává jako jednota přírodní a sociální skutečnosti ve sféře činnosti člověka a jako jednota těchto sfér v čase kultury, spojeném s existencí rozumného člověka, typem činnosti a vzrůstem hodnotové substance času“. Díky rostoucím výrobním možnostem společnosti může dojít k nepředvídané arytmií těchto časů, která může mít značné záporné důsledky (Jarskaja, 5, 1982, s. 50).

Celistvé vidění společenského vývoje je umožněno v kulturně historickém přístupu, umožňujícím odhalit diachronní řez kulturně historickou evolucí. V historicky vznikajících představách o čase se objevují historické, eticko-estetické, vědecké i mimo-vědecké reflexe a jejich determinanty (prvobytný prezentismus, mytologická atemporalnost, cyklický a lineární temporalismus antické a středověké civilizace, polyfonie času obrození apod.). Důležitou roli má hodnotící reflexe budoucího v rámci kultury, neboť čas a kultura jsou axiologicky spojeny velice těsně. Prognostické možnosti času, hodnota času v prognostické činnosti jsou velké. Mravní ocenění kulturních fenoménů budoucnosti vede člověka k tomu, aby jinak, nově oceňoval i svoje chování v přítomnosti. Formují se tak kvalitativně nové algoritmy činnosti. „Zahrnutí různorodých forem času do živé tkáně kultury vytváří podstatnou závislost sociokulturních procesů na časových rytmech širšího systému, pochopení času v rámci kultury jej mění v subjekt historického procesu, ve skutečný faktor pokroku“ (Jarskaja, 5, 1982, s. 51). (16)

Specifika dialektiky za socialismu

Jednotná dialektika nabývá konkrétních forem v dialektice přírody, společnosti, v jednotlivých formacích, v epoše přechodu ke komunismu, v revolučních změnách ve světě, ve zvláštěnostech rozvoje světového socialistického systému (Marachov, Kelle). (17) Ústředním úkolem historického materialismu je zkoumat rozvinutý socialismus jako celistvý systém, metodologické, gnozeologické problémy jeho rozvoje, dále konkretizovat představy o zákonech jeho fungování a rozvoje, o kritériích, o přechodech mezi etapami, o rozvoji výrobních sil, společenských vztahů, kultury a osobnosti (A. F. Cyrkun, A. S. Cipko).

V. N. Ševčenko prohlásil, že je připraven nezbytný teoretický základ pro to, aby se mohlo bezprostředně přistoupit k vytvoření základních prací o komunistické

(16) V. N. Jarskaja poukazuje v souvislosti s kulturně historickým výzkumem času na práce M. D. Achundova, M. A. Barga, A. J. Gureviče.

(17) Srovnej například *Dialektik des Sozialismus*. Berlin 1981.

společensko-ekonomické formaci. F. V. Konstantinov však upozornil, že „nyni často říkáme: zralá, rozvinutá socialistická společnost. Ale já si nemyslím, že jsme již úplně odhalili, co je to zralá, rozvinutá socialistická společnost, zralý, rozvinutý socialismus. Tady musíme ještě mnoho udělat...“ (5, 1982, s. 37).

V. Ž. Kelle hovořil např. o nepředvídaných, složitých jevech, jež se objevily, o tom, že „zrození nové společnosti se ukázalo složitějším procesem, než jsme si dříve představovali“ (5, 1982, s. 39). Právě proto se však musí teorie zbavit momentů akademismu a ještě hlouběji postihovat problémy reálného života (V. P. Ignatovskij). A. F. Cyrkun doporučoval, aby se přitom v souladu s Marxovým postupem v Kapitálu nevycházelo především z dedukcí, ale z konkrétní analýzy reálného socialismu, reálných režimů, problémů a rozporů, přičemž by šlo o „metodologicky kontrolovaný proces“, z něhož by vznikala i nová úroveň metodologické syntézy (7, 1982, s. 113). A. S. Cipko však zdůrazňoval, že existují zjednodušené, mechanické představy o rozvoji socialismu, jejichž příčinou je „nedostatečná pozornost k filozofickým teoriím, včetně historicko-materialistických aspektů socialistické výstavby“ (7, 1982, s. 104).

Nové, významné teoretické koncepte jsou výsledkem syntézy teoretické a praktické činnosti, k níž dospívá komunistická strana. Bolestivé sociální jevy a krizové situace vznikají v důsledku opožděného poznání a neřešení narůstajících problémů a rozporů, jimž si někteří teoretikové a praktikové „nenavykli přikládat velký význam“. „Nezvykli si přikládat velký význam oslabení sociálních spojení ve společnosti, narušení v mechanismu sociální integrace a stimulování životní aktivity“, jak prohlásil A. S. Cipko, „neboť předpokládali, že v boji za socialismus v etapě výstavby rozvinutého socialismu je možné se omezit na sféru materiálně látkovou“, na zdokonalování látkových faktorů výroby, na dosažení převahy velkoprůmyslových forem a jejich pronikání do zemědělství, na dosažené stupně zespolštění výrobních prostředků a jejich právní výraz. Takový postup však „v podmínkách zeslabení veškerého systému prvotních, sociálních stimulů životní aktivity sám o sobě nevede k upevnění socialismu“. „Právě takové mechanické a v řadě případů, jako v Polské lidové republice, technokratické představy o rozvoji zabránily včas uvidět vážné sociální problémy, dozrávání krizové situace“ (Cipko, 7, 1982, s. 103).

Mimořádného významu dnes nabývá, jak bylo zdůrazněno na XXVI. sjezdu KSSS, vztah pracovníků k práci, k socialistickému vlastnictví, rozvoj pocitu odpovědnosti před vlastní lidem, před mezinárodním revolučním společenstvím (Kedrov). Jde o další rozvinutí přání lidu pracovat, zdokonalovat výrobu v zájmu společnosti, prožít svůj život v aktivní, tvůrčí činnosti, zdokonalovat podmínky své existence, jež závisí na vztahu ke světu, na světovém názoru, na hierarchii životních hodnot, na nových, účinných stimulech. Na schopnost uchovat si víru ve smysl práce a životního úsilí, na optimistický vztah k životu silně působí výrobní, politické vztahy. Nevychýlí-li se příznivě, dochází k uhasínání životní aktivity nebo k jejímu přenosu do okrajových sfér života. Praktická zkušenost, celý systém sociálních, životních podmínek proto „musí přesvědčovat lidi o tom, že jejich výrobní, politická a sociální aktivita dává nezvratný efekt, že v současných podmínkách je možné něco změnit k lepšímu“ (Cipko, 7, 1982, s. 103). V podmínkách rozvinutého socialismu je zkrátka nutné reálně docenovat vzájemné spojení, závislost různých stránek a sfér, vzrůstající stupeň složitosti, celistvosti společenského organismu, při určující roli materiální výroby a jejich zákonů (Barulin).

Tradiční a významnou složkou historicko-materialistického přístupu je objasňování podstaty rozporů, cest, vedoucích k jejich řešení a překonávání. Jak zdůraznil M. B. Mitin, „musíme ve vši konkrétnosti prozkoumat podstatu, charakter, typy rozporných jevů, které se vyskytují v podmínkách socialismu, přístupy, metody a formy jejich řešení“ (5, 1982, s. 28). V. I. Lenin měl na mysli ve své známé tezi, že antagonismy mizí, ale rozpory zůstávají, že mizí antagonistické třídy, nikoli, že ihned a beze zbytku mizí antagonistické jevy, vztahy, procesy různého charakteru a ostrosti (korupce, hrabivost, mamonářství, krádeže, povalečství, balamucení, byrokratismus, kariérismus apod.) (Mitin, Kedrov). Při nesprávné politice, při nakupení různých chyb, se mohou objevit ostré antagonistické rozpory v souvislosti s rolí náboženství a církví (Mitin, Konstantinov). Nelze proto pěstovat naivně optimistické představy, podle nichž ve všech případech vede boj protikladů ke kladnému „zrušení“ (Cipko).

Faktory a podmínky životaschopnosti společnosti vyžadují, aby byla rozvíjena komplexní teorie pokroku jako jejich vzájemného působení, spojování. Odkaz V. I. Lenina nás zavazuje, abychom vždy hledali k prosazování zájmů a potřeb lidu cesty pro široké lidové masy nejméně bolestivé, abychom důsledně vycházeli z filozofických koncepcí rozvoje, které založil a podnítil, a překonávali zjednodušené představy, které se postupně objevily (zejména o možnostech bezprostředního přechodu ke komunismu, o snadné vyčerpatelnosti dosavadní kladné zkušenosti, o lineární

povaze vývoje). „Zdá se“, jak uvedl A. S. Cipko, „že i dnes je stále ještě aktuální problém prohloubit a konkretizovat představy o pokroku v socialistické společnosti – překonat různé zjednodušené lineární teorie rozvoje jako nepřetržitého procesu vytlačování jedné forem hospodaření jinými, jako neustálého rozkolísávání vzniklého způsobu života“ (7, 1982, s. 104). Rozvoj prochází složitější cestou, než předpokládala teorie. Namísto růstu stejnorodosti (jednotné kvality forem organizace práce apod.) dochází k růstu pestrých forem, udržují se různé formy v nezespolečenštěném sektoru. Nové obsahuje vždy v určité míře i staré, nedaří se vždy zcela vytlačit živelné momenty, což jsou nejen jevy záporné, ale v případě neplánovaných iniciativ i kladné. Lépe pochopíme podstatu, směr a hranice ekonomických forem, jestliže budeme respektovat dialektiku uvědomělého a živelného a tradiční mechanismy seberegulace, jež jako zprostředkované formy stimulování práce a životní aktivity mohou vystupovat „v podmínkách, kdy bezprostřední formy stimulování, založené na uvědomění, na mravním pocitu, se nestaly či nemohou stát dominující“ (Cipko, 7, 1982, s. 105). „Svým způsobem je teze o vzrůstající úloze ústředních orgánů ve společenském životě, orgánů plánování bezprostředně určujících cíle a parametry všech článků výrobního procesu bez výjimky, spojena se zjevně scientistickým přesvědčením o možnosti plného vytlačení živelných procesů ze společenského života, o možnosti mohutnosti rozumu vyjevit bez výjimky všechny prvotní příčiny, předurčující sociální procesy ve společnosti“ (Cipko, 7, 1982, s. 104). Zatímco mnozí plánovači myslí nadále v kategoriích laplaceovského determinismu, podřizují se společenské procesy ve skutečnosti dynamickým a zvláště statistickým zákonitostem, což má velký význam pro určování podmínek bezprostředně politického zasahování do ekonomických a sociálních procesů. Nelze také pomíjet dialektiku nutnosti a nahodilosti, neboť různé události, jevy, konkrétní profil osobností mohou významně měnit směr rozvoje společenských procesů. Velký význam má složité vzájemné působení materiálních a duchovních podmínek reprodukce společnosti, okolnost, že ostatně také historický materialismus vystupuje jako výrobní síla, působící aktivně na společenské vztahy a hlavní výrobní sílu, člověka (Cipko).

K systému kategorií, které jsou historickému materialismu vlastní, patří také vědeckotechnická revoluce. Jde zejména o dialektiku zdrojů a hybných sil tohoto procesu za socialismu, o jeho vztah k přednostem socialismu (včetně analýzy obecného a zvláštního) (Marachov).

Jak uvedl V. P. Ignatovskij, vzniká někdy dojem, že problémy byly již vyčerpány. Ve skutečnosti se pozornost autorů k této tematice neprávem oslabuje, neboť vliv vědeckotechnické revoluce na obsah práce, na vztah člověka k práci nadále vzrůstá. Potřebujeme celistvé zkoumání tohoto složitého a rozporného procesu, přesnější a úplnější vystižení jeho jádra (suť), které by umožnilo střizlivější ocenění tempa a důsledků a zásadní řešení s dlouhodobou platností, jež by vycházelo vstříc humanistické podstatě, rozvoji člověka jako hlavní výrobní síly.

Je obtížné uvést všechny přístupy a hodnocení, jež se objevují: jedni kladou důraz na rozvoj vědy a techniky, další především na roli vědy či jejích jednotlivých vedoucích odvětví, jiní na rozvoj pracovních nástrojů a prostředků. Nejčastěji se spatřuje jádro v automatizaci výroby. Vědeckotechnická revoluce je proces mnohorozměrný. Není na místě prohlašovat automatizaci za její technologickou podstatu a zkoumat vědu pouze jako faktor automatizace. Sama automatizace závisí na technologii výroby, je nejvyšším a posledním stupněm strojové techniky, završením komplexní mechanizace výroby. Ve skutečnosti jde o zavádění principiálně nových, nemechanických technologií, o základní přeměnu technologického způsobu výroby. „S ohledem na to, co bylo řečeno, spočívá podle našeho mínění podstata vědeckotechnické revoluce především v základní přeměně technologického způsobu výroby, to jest ve změně historického typu spojení „člověk – technika“, které vede ke změně místa a úlohy člověka ve výrobě“. „Vědeckotechnická revoluce klade své požadavky na člověka, na jeho způsob života, aktivně působí na formování a výchovu pracovníka nového typu“ (7, 1982, s. 111). Dochází k revolučním změnám v samotné technologické funkci práce, v jejím charakteru a obsahu. Objevují se různé rozpory, které jsou vyvolávány nedovršením procesu mechanizace práce, jež musí vědeckotechnická revoluce „dokončovat“. Také však vlastní funkce vědeckotechnické revoluce působí rozporně. Rozšiřuje tvořivé prvky v práci (integraci výrobních operací), což podporuje růst role osobnosti ve společenské výrobě. Automatizace však nemusí být vždy provázena zlepšováním pracovních podmínek. Zesílení procesu intenzifikace se může záporně projevit na vztahu k práci.

Jestliže nespojujeme vědeckotechnickou revoluci s automatizací, ale se základní přeměnou technologického způsobu výroby, umožňuje nám to řešit účinněji problémy spojené s překonáním staré dělby práce i problémy ekologické. Jak zdůrazňuje

V. P. Ignatovskij, vytváří tento proces pouze „materiální předpoklady řešení problému přeměny práce v prvou životní potřebu, všestranného rozvoje osobnosti, neboť je pouze komponentou sociální revoluce. Praktické ztělesnění těchto úkolů je funkcí společenských vztahů, na nichž závisí konec konců charakter rozvoje člověka, „polidštění“ podmínek jeho práce a života, vytvoření podmínek pro vznikání komunistické práce, včetně překonávání negativních stránek vědeckotechnického pokroku a existujících forem dělní práce“ (7, 1982, s. 112).

Je tu účelné znovu připomenout úvahu I. N. Sizemské, která zdůraznila neoddělitelnost předmětně materiální a duchovní stránky lidské praxe, jednotu procesu produkce věcí a ideí, přeměny předmětného světa na základě duchovně praktického vztahu a formování nutných forem lidských styků při této přeměně. Jde tudíž nejen o výrobu (materiálních a duchovních) prostředků k životu, ale také o výrobu samotného života, o „výrobu sociálnosti“, materiálních a ideologických vztahů. „Kategorie společenské výroby vyjadřuje tudíž jednotu materiálního, duchovního a vlastního sociálního momentu lidské praxe“ (Sizemskaja, 6, 1982, s. 31).

V diskusi byla také zdůrazněna potřeba filozoficky řešit problémy svobody, odpovědnosti a hodnotových mechanismů regulování procesů, jež vznikají v souvislosti s růstem vzdělání, kvalifikace, sociálního očekávání, které je možné snadněji podněcovat než uspokojovat. Existují také rychlé změny ve formách práce a života, jak je přináší zesílená vnitřní migrace a které se odrážejí v narůstajících rozporech životního způsobu, v etnické, kulturní, mravní sféře (Cyrkun). Přestože vystupují problémy člověka a kultury při budování rozvinuté socialistické společnosti do popředí, nacházejí zatím na stránkách časopisu Voprosy filosofii „skromné místo“ (Kagan). K určitému napětí, jak upozornil A. F. Cyrkun, může vést také rozladění rytmů a temp rozvoje subsystémů s vlastním časem, které celistvý systém tvoří (např. růst vzdělání probíhá snadněji a rychleji než růst ekonomiky).

Dynamika společenského vývoje, jak upozornil V. I. Razin, zesiluje význam politických procesů a tím i filozofických otázek politiky, jež zahrnují i nesmířitelný boj s pokusy přenášet buržoazní pluralismus na marxisticko-leninskou filozofii a na socialistickou společnost a narušovat tak celistvý, monistický charakter procesu jejího rozvoje (Myslivčenko).

Historický materialismus a další vědní obory

Jak poznamenal v závěru diskuse V. Ž. Kelle, byly otázky metodologie a gnoseologie diskutovány pouze v obecné formě, nebyla jim věnována větší pozornost. Přitom je historický materialismus se systémem společenskovědního poznání organicky spojen, jeho sféra a funkce se rozšiřují, vzniká řada nových problémů, zvláště na styku přírodních a společenských věd. Kontakt filozofů s představiteli společenských věd však neexistuje nebo je rozvinut krajně nedostatečně (Kelle).

Zesílení a rozvoj metodologických funkcí historického materialismu závisí na využití veškerého bohatství tohoto přístupu v jeho organické celistvosti. Současně právě tím „umožňuje z jednotných dialekticko-materialistických pozic odhalit veškerou celistvost současného společenského života“ (Barulin, 5, 1982, s. 40).

Jak bylo v diskusi vícekrát zdůrazněno, spojování filozofie s vědou o společnosti, pochopení dialektiky sociálních procesů, nelze zajistit pouhým bezprostředním odvozováním konkrétních jevů z analýzy obecně filozofických kategorií. Vyžaduje značnou erudovanost, filozofické promyšlení velké masy vědeckého materiálu, jak jej přináší politická ekonomie, vědecký komunismus, sociologie, psychologie, pedagogika, historie, archeologie, etnografie, estetika, věda o náboženství, ale i teorie informace, semiotika, kybernetika apod. (Lebeděv, Lektorskij, Kagan, Ševčenko). Dříve se tento proces někdy redukoval na přebírání výsledků jiných věd. Dnes se však musí obory vzájemně více respektovat, sladovat metodologii výzkumů, vychází předpoklady, kritéria, nejdůležitější hodnocení a teze. Každá věda vychází z určitých předpokladů a abstrakcí. Má svou vnitřní logiku, specifické spojení kategorií, pojmový aparát, systém argumentace, zobecnění, které odrážejí víceméně adekvátně různé řezy složitým a mnohostranným životem. Interdisciplinarita vede k nutnosti prověřovat tuto architektoniku ve světle vymožeností jiných věd.

Marxistická metodologie vždy respektovala vzájemné spojení jevů, vystupovala proti škodlivé fragmentarnosti a jednostranné specializaci. Avšak, jak poznamenal V. M. Kollontaj, „bouřlivý proces specializace a osamostatňování různých článků a sfér společenského života (doprovázející růst společenského charakteru výroby) se musil určitým způsobem obrazit v analýze společenských jevů“ (7, 1982, s. 101). Došlo k abstrakci některých důležitých vzájemných spojení. Konkretizovat metodologii dnes znamená analyzovat spojení mezi různými články a sférami společenského

života, nové problémy na hranicích specializovaných společenských věd, koordinovat kritéria a systémy hodnocení (Kollontaj).

V diskusi o vztahu historického materialismu a konkrétní sociologie se objevuje plodná idea úrovně teorie, různých úrovní ve struktuře sociologie (Kelle). V. E. Chmelko zdůraznil, že stále ještě je malá pozornost věnována aplikovaným výzkumům a rozpracovávání projektů, přičemž na druhé straně takový výzkum „vyžaduje i odpovídající metodologické zajištění a úroveň obecné sociologické teorie. Dnes ještě nemůžeme říci, že potřebu v teoretickém vybavení sociologie v dostatečné míře uspokojujeme“ (6, 1982, s. 33).

V. I. Razin v diskusi poukázal na myšlenku, jež se objevila ve stati Šachnazarova a Burlackého, (18) že „monopolizace zkoumání politiky je věc nemyslitelná, neboť jakákoli společenská věda se tak či onak politických procesů dotýká“. Důležitou úlohu v rozpracování politických problémů má historický materialismus. Mnohé stati k problémům politiky však trpí nerozvinutostí kategoriálně pojmového aparátu, zejména klíčových pojmů. Rozbor současných politických procesů trpí také tím, že není dostatečně sjednocováno úsilí pracovníků, kteří se na výzkumu podílejí. Problémy politiky úspěšně rozpracovávají vědci různých oborů. Ale patos stati Burlackého a Šachnazarova, jak říká V. I. Razin, není v mnohaoborovém hledisku. „Jejím základním cílem je znovu vyzdvihnout otázku o vyčlenění veškeré politické problematiky ve zvláštní politickou vědu“ (5, 1982, s. 42).

V diskusi nebyly hlouběji hodnoceny problémy vědeckého komunismu. Objevily se jen některé kritické poznámky k hlasům, že do „teorie vědeckého komunismu je nutné přenést veškerou politickou problematiku a také o tom, že tato věda musí monopolizovat veškerou současnou problematiku“ (Razin, 5, 1982, s. 42). V. I. Razin upozornil na škodlivost mechanického pojetí diferenciací vědních oborů pouze podle některých vnějších hledisek.

* * *

Důležitým úkolem historických materialistů je hlouběji se zabývat stavem marxistické filozofie v různých, zejména socialistických zemích, organizovat výměnu publikací a statí, zejména koncepcí a přehledových (Myslivčenko).

Je třeba posílit i výzkum a kritickou analýzu různých buržoazních a maloburžoazních filozofických směrů, škol, koncepcí i osobností. Znamená to důsledněji respektovat ideologické procesy jako formu třídního boje, všimnout si reálných rozporů této sféry, odhalovat sociálně ekonomické, politické kořeny názorů, spojit kritiku se současným pozitivním řešením otázek (Konstantinov, Kollontaj, Kelle); F. V. Konstantinov v diskusi mimo jiné uvedl, že někdy svého třídního, ideologického nepřítele podceňujeme, děláme z něj hlupáka. On však působí dovedně, aktivně, všemi dostupnými prostředky, nezůstává na úrovni abstrakce. Praktičtí pracovníci se například s představiteli církve setkávají, filozofové však nikoli, což je pro konkrétní vedení zápasu velké minus.

Podrobně se problémy kritického poměru ke zkušenostem světové vědy, tj. izolováním apologetiky, lživých metodologických předpokladů, ideologických anomálií „a současně bedlivě pozornosti ke všemu, co objektivně buržoazní věda vnáší do obecného světového arzenálu společenského poznání“ zabýval I. I. Kravčenko (7, 1982, s. 106). Jde o umění kriticky ocenit nové, vybírat rozumné, aktuální, aplikovatelné. (19)

Nelze přehlédnout, že historický materialismus přináší výzkumný vědecký materiál, „který široce přejímají zahraniční, a to i velmi apologeticky naladěni výzkumníci“ (Kollontaj, 7, 1982, s. 107). Přejímají jej ovšem do tkáně buržoazní vědy o společnosti, tj. v revidované formě.

Na závěr diskuse V. S. Semjonov zdůraznil, že „při kritice buržoazních, reformistických a revizionistických koncepcí nelze zapomínat, že vznikají nikoli prostě ze sociální objednávky, z ideologického zadání, ale i v důsledku určité logiky samotného buržoazního, reformistického a revizionistického poznání. V důsledku toho má sama záměna různých druhů koncepcí v buržoazní vědě nejen zřetelné třídní politické kořeny, ale také zcela zjevnou logiku následnosti jak v minulosti, tak v pří-

(18) Šachnazarov, G. Ch., Burlackij, F. M.: *O razvitiji marksistsko-leninskoi političeskoj nauki*. Voprosy filosofii č. 12, 1980.

(19) V. M. Kollontaj upozornil na aktivitu v oblasti technicko-ekonomického růstu, sociálních změn (od modernizace po nejnovější teorie krize a úvahy o sociálním vývoji), problémů vztahu společnosti, techniky a kultury, globální ekologie, modelování a prognostiky, včetně humanistického obrazu budoucnosti, modernizace chování, sociální aktivity typů osobnosti, sociální mobilizace, teorie civilizace, záměny epoch, sociálních aj. revolucí apod.

tomnosti a v budoucnosti. Jde tudíž o to, abychom přesněji odhalovali tuto logiku a na tomto základě jasněji předvidali v budoucnosti možné buržoazní, reformistické a revizionistické koncepce a mýty a úspěšněji a včas je odhalovali“ (7, 1982, s. 117).

Miloslav Formánek

Valné shromáždění Československé sociologické společnosti při ČSAV

Československá sociologická společnost pravidelně po třech letech svolává valné shromáždění, na němž hodnotí výsledky své práce a orientuje svoji činnost na nové úkoly. Tentokrát se konalo 15. prosince 1982 v pražském Paláci kultury.

Valné shromáždění mělo pracovní ráz a spíše charakter hodnocení vnitrosvazové činnosti sociologické společnosti než rozbor rozvoje sociologické vědy. Jeho zahájení, které zahájil a řídil s. Jaroslav Kohout a ve druhé části s. Vlastislav Bauch, se zúčastnilo 197 členů společnosti.

Ze zprávy hlavního výboru (přednesl s. Vlastislav Bauch):

Hlavní výbor konstatoval, že se podařilo úspěšně splnit celou řadu usnesení, mimo jiné i uspořádání celostátního sjezdu československých sociologů v listopadu 1981 ve Vysokých Tatrách. Sjezd provedl určitou „inventuru“ toho, čeho bylo dosaženo při rozvoji marxisticko-leninské sociologie v Československu, a vytyčil další úkoly teoretické, ideologické a badatelské činnosti v oblasti sociologie.

V duchu závěrů XVI. sjezdu KSČ, specifikovaných sjezdem sociologů, se Československá sociologická společnost snažila o stranický přístup k rozvoji sociologického poznání a šíření sociologických poznatků. Úspěšněji než dříve se dařilo věnovat se klíčovým problémům vycházejícím z aktuálních a perspektivních potřeb budování rozvinuté socialistické společnosti, překonávat jednostrannou parcialitu a empirismus. Lépe byly využívány zvláštní možnosti marxisticko-leninské sociologie, jako například komplexní přístup k sociálním jevům, a připravovány podklady pro rozhodování, pro optimalizaci řízení.

Československá sociologická společnost prohloubila styky se sociology v SSSR a dalších socialistických zemích. Byla věnována pozornost zabezpečení příprav a účasti na X. světovém sociologickém kongresu v Mexiku. Tato účast byla velmi kladně hodnocena.

Vnitřní činnost sociologické společnosti zahrnovala v posledním období úkoly související s prohloubením vzájemné informovanosti, prohloubením vztahů mezi českými a slovenskými sociology a také snahu o zapojení mladých sociologů do aktivní práce.

Zvýšila se aktivita poboček a sekcí, které od posledního valného shromáždění uspořádaly celkem 20 seminářů a sympozií. Počet akcí se poněkud snížil, více se však dbalo na kvalitu a společenskou aktuálnost. Plenární schůze, které proběhly před valným shromážděním, přispěly k oživení činnosti, k přijetí plánů činnosti a doplnění výborů poboček a sekcí o mladé členy.

V období od posledního valného shromáždění se pozitivně rozvíjela spolupráce se Slovenskou sociologickou společností, jejíž činnost se ubírá podobnými směry jako činnost Československé sociologické společnosti.

Akce společnosti umožňovaly výměnu zkušeností a poznatků sociologů a tak přispívaly k nutnému interdisciplinárnímu a komplexnímu přístupu ke zkoumání jevů, který není možné vždy zabezpečit jen na úrovni jednotlivých institucí a ústavů.

Pro budoucnost je nutno více se zamyslet nad kritérii efektivnosti sociologických zkoumání a celé činnosti sociologické společnosti, ještě více koncentrovat pozornost na řešení neaktuálnějších úkolů, které vytyčil XVI. sjezd KSČ a které jsou konečnou nejmarkantnější vyjádřeny v úkolech státního plánu základního i aplikovaného výzkumu.

Závěrem se zpráva zabývala nutností zabývat se komplexněji místem sociologie mezi ostatními společenskými vědami, zejména vědeckým komunismem a historickým materialismem, a zvýraznila některé základní úkoly rozvoje sociologie, na něž kladl důraz sjezd sociologů.

Návrh stanov Československé sociologické společnosti (přednesl s. Lubomír Vacek):

Soudobé podmínky a úkoly rozvoje marxisticko-leninské sociologie v Československu vyžadují přijmout nový základní dokument sociologické společnosti — stanovy, které nahradí dosavadní organizační řád, podle něhož se společnost řídila od svého založení.